

„Lecțiile” globale ale revoluțiilor Est-Europene

■ ADRIAN POP

[National School of Political and Administrative Studies Bucharest]

Abstract

Traditionally, the 1989 East European revolutions were seen as mere regional events with, perhaps, international consequences. Retrospectively, the East European revolutions have some global „lessons” to offer, which could be summarized as follows: the authentic democracy is an indigenous product and the successful democratization is a result of „negotiated revolution”; imperial overstretch leads to imperial breakdown; independent statehood could have both domino and boomerang effects; and the „self-limiting revolution” offers a strategy for the self-emancipation of civil society in the era of globalization.

Keywords

East European revolutions;
„self-limiting revolution”;
„negotiated revolution”; global
„lessons”

Perspectiva prevalentă care vede în revoluțiile est-europene doar momentul ce marchează începutul procesului de *tranziție pe plan regional* în Europa Centrală și de Est se dovedește a fi, retrospectiv, din perspectiva a mai bine de două decenii, reduționistă. Privilegiind o abordare mai largă, rândurile de față încearcă să surprindă câteva din „*lecțiile*” globale pe care le oferă revoluțiile est-europene.¹

Democrația – produs indigen al „*revoluției negociate*”

După cum a demonstrat-o pertinent școala „dependenței de cale” (*path-dependence*), trecutul face diferența pentru modalitățile principial diferite ale abandonării comunismului (negociere, capitulare, lovitură de stat, lovitură de stat și revoltă populară, revoltă populară sau implozie) și structurării traiectelor postcomuniste. Acolo unde „*revoluția negociată*” a fost încheiată cu succes, a avut loc și o stabilizare relativă a democrației. Acolo unde modelul „*revoluției negociate*” nu s-a putut aplica sau a eșuat, a avut loc o democratizare imperfectă, marcată de poticneli și reculuri semnificative.

¹ Studiul reprezintă Postfața volumului *Originile și tipologia revoluțiilor est-europene*, în curs de apariție la Editura Enciclopedică.

Focalizarea pe tranziția la democrație atrage atenția asupra caracterului autolimitat și negociat al revoluțiilor din 1989, cu precădere al celor central-europene. Totodată, ea facilitează compararea elementelor de continuitate dintre vechea și noua societate și înțelegerea fenomenului larg răspândit al conversiei de către o parte a elitelor comuniste a capitalului politic în capital economic, precum și al reconversiei unor elemente ale aparatului de securitate și represiune ale fostului regim în componente ale structurilor politico-militare și de securitate ale noului regim. Există un întreg spectru gradual între cazurile extreme ale deconspirării și lustrării prompte și dure a poliției secrete a fostului regim (cazul fostului RDG) și cel în care elemente ale structurilor acestora au devenit încă și mai puternice în noul context politic democratic (cazul Federației Ruse).

În unele cazuri, cooptarea unora din cadrele vechiului regim în noua ordine socio-politică și asigurarea posibilității reinventării vechilor partide comuniste sub forma unor partide de stânga, prin adoptarea titlaturii de partide socialiste și social-democrate, a fost mai degrabă un factor care a frânat marile transformări cerute de noua societate. În altele, dimpotrivă, el a reprezentat un element pozitiv, care a asigurat o anume stabilitate și a facilitat reformarea sistemului.

Dincolo de aceste cazuri și interpretări divergente, cercetările ultimelor două decenii au demonstrat că între caracterul negociat al revoluțiilor și consolidarea procedurală ulterioară a democrației sub aspectele domniei legii, responsabilității, caracterului participativ și modului de desfășurare al alegerilor, există o corelație care nu poate fi ignorată. Asumpția rezonabilă potrivit căreia democrația autentică este un rezultat al „revoluției negociate” și, deci, un produs creat „la origine”, mai degrabă indigen decât importat, pare să fie una din „lecțiile” majore, cel mai adesea ignorate, ale momentului revoluționar 1989. Ignorarea acestei „lecții” poate să fie și una din explicațiile faptului că în perioada post-Război Rece a fost preferată, cultivată prioritar și cvasi-generalizată „mantra” politică a „exportului de democrație”, materializată în forme diverse: asistență externă (FMI, Banca Mondială), condiționalitate (UE, NATO, FMI, Banca Mondială) sau, mai rău, intervenție armată directă cu rol preventiv (războiul din Irak).

Pe de altă parte, cele două decenii scurse de la revoluțiile din 1989 au făcut să fie uitate asumpțiile pesimiste ce se făceau pe seama noilor democrații din Europa Centrală și de Est la începutul anilor '90. Considerate imature, ele erau suspectate că ar putea eșua în populism, recădea în autoritarism și dictatură sau conduce la pretorianism. Experiența istorică a ultimelor două decade a demonstrat că departe de a fi apanaje ale Estului, populismul se manifestă în forme și grade diferite atât în (fostul) Est, cât și în (fostul) Vest, atunci când societatea civilă este slabă, societățile democratice involuează și dezvoltă deficite democratice semnificative.

Tous empire périta

Cu toate că inițial forțele de centru-dreapta preferau să denumească entitatea geopolitică sovietică și sistemul pe care aceasta îl generase în Răsăritul Europei și Lumea a Treia prin termeni alternativi precum *blocul sovietic*, *blocul răsăritean*, *sistemul de tip sovietic* sau *sistemul totalitar*, către finele anilor 80, percepția conform căreia blocul răsăritean era o formațiune imperială, compusă dintr-un „imperiu interior” (republicile sovietice) și unul „exterior” (Răsăritul Europei și clienții Kremlinului din Lumea a Treia), se generalizase².

² Interpretări mai noi tind să acrediteze ideea că imperiul sovietic ar fi fost un caz de imperialism accidental. Confruntate fiind cu realitatea istorică, ele nu par însă suficient de convingătoare. O astfel de interpretare o propune, de pildă, Chris Armbruster, „Discerning the Global in the European Revolutions of 1989”, *Social Science Research Network (SSRN)*:6, <http://ssrn.com/abstract=1261202>

Familiară azi și quasi-unanimă, noțiunea conform căreia 1989 a marcat începutul prăbușirii un imperiu – cel sovietic – prezintă avantajul reliefării interconexiunii, simultaneității și rapidității cu care s-au desfășurat evenimentele în 1989, precum și al evidențierii efectului lor contaminant. Inițiat de Kremlin, procesul destrămării sistemului sovietic a cuprins Europa de Est, pentru a se reîntoarce, asemeni unui bumerang, asupra republicilor sovietice și a accelera destrămarea Uniunii Sovietice – fenomen denumit de politologul britanic Archie Brown, de la Universitatea Oxford, „cursul circular al influenței” (*circular flow of influence*)³. Factorul ce a declanșat acest proces l-a reprezentat schimbarea politică și ideologică introdusă de Gorbaciov însuși, cu precădere în două cuvântări majore din 1988. La cea de a XIX-a Conferință a PCUS în vara aceluși an și în cuvântarea în fața Adunării Generale a ONU din decembrie același an, liderul sovietic a fost explicit în a sublinia ideea potrivit căreia poporul fiecărei țări, fără excepție, are dreptul de a decide asupra sistemului politic și economic în care vrea să trăiască. Mai mult decât atât, primele alegeri cu candidați multipli pentru un legislativ național cu putere reală au avut loc în Uniunea Sovietică însăși – în martie 1989. Anunțate în 1988 și puse în aplicare în prima jumătate a anului 1989, măsurile curajoase de democratizare și noua politică externă sovietică au generat instabilitate în Estul Europei. Pe măsură ce țările est-europene, una după alta, au abandonat comunismul și au devenit independente, „fluxul circular al influenței ce începuse în Uniunea Sovietică a făcut un cerc complet”⁴. Evenimentele istorice ce au avut loc pe parcursul anului 1989 în Estul Europei au avut repercursiuni adânci în imperiul sovietic, în mod direct sau indirect. În primul rând, schimbările politice sistemice est-europene au vidat Tratatul de la Varșovia și Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER) de rațiunea lor principală de existență, fapt ceea ce a condus în ultimă instanță la desființarea acestor două organizații internaționale în vara anului 1991. În al doilea rând, schimbările politice ample din Estul Europei, în special din Polonia, au conferit un nou impuls mișcărilor de independență din Țările Baltice și Ucraina și inspirație fronturilor populare din alte republici sovietice. Când Pactul Molotov-Ribbentrop a fost declarat nul și neavenit de către Congresul Deputaților Poporului (24 decembrie 1989), la Moscova, secesiunea Țărilor Baltice și a Moldovei și destrămarea Uniunii Sovietice au devenit inevitabile. În al treilea rând, turbulențele din Europa Centrală și de Est au alimentat protestele de masă ale minerilor sovietici în perioada 1989-1991. În al patrulea rând, revoluțiile din 1989 au dat o grea lovitură întregului angrenaj al serviciilor secrete sovietice de colectare a informațiilor pe continentul european. În al cincilea rând, tulburările din Estul Europei au discreditat ideologia marxist-leninistă, ele fiind văzute ca dovezi ale falimentului modelului marxist-leninist. În al șaselea rând, mutațiile revoluționare din imperiul exterior au ascuțit percepția regimului sovietic privitoare la propria sa vulnerabilitate. În al șaptelea rând, ceea ce s-a întâmplat în Estul Europei în 1989 a diminuat potențialul apelului la forță pentru a pune capăt tulburărilor din Uniunea Sovietică. În al optulea rând, revoluțiile est-europene au avut un „efect demonstrativ” în ceea ce privește rezistența neviolentă, negocierile la Masa Rotundă, schimbarea sistemică, democratizarea și trecerea la economia de piață. În cele din urmă, dezintegrarea Tratatului de la Varșovia și a CAER a exacerbat fisurile adânci din rândurile elitei sovietice și a alimentat o dezbateră dură în rândurile acesteia în 1990-1991, care a forțat și constrâns opțiunile lui Gorbaciov și a generat reacția conservatoare ce a precipitat puciul din august 1991⁵.

3 Archie Brown, *The Rise and Fall of Communism*, (Vintage Books: London, 2010), 563-565.

4 Brown, *The Rise*, 564.

5 Mark Kramer, „The Collapse of East European Communism and the Repercussions within the Soviet Union” (părțile 1-3), *Journal of Cold War Studies*, Vol. 5, No. 4, Fall 2003:178-256; Vol. 6, No. 4, Fall (2004):3-64; Vol. 7, No. 1, Winter (2005):3-96.

După Războiul Rece, kremlinologii au subliniat atât sindromul supraîntinderii imperiale (*imperial overstretch*) de care suferea entitatea imperială sovietică, cât și drenarea de resurse pe care o exercita asupra sa complexul sovietic militaro-industrial – două circumstanțe care i-au accelerat prăbușirea. Este interesant de observat însă că în anii '80 temerea unor prestigioși analiști ai relațiilor internaționale era că mai degrabă cealaltă superputere a epocii bipolare – SUA – datorită aceluiași sindrom, ar putea intra în declin. Ceea ce alimenta această temere erau în primul rând cheltuielile militare exorbitante ale Administrației Reagan.

Triumfalismul caracteristic perioadei post-Război Rece, exprimat prin sintagme precum, „sfârșitul istoriei” (Francis Fukuyama) și „noua ordine mondială” (președintele George Bush senior), ce a infuzat politica externă a succesorilor Administrației americane, indiferent de coloratura lor politică, a făcut ca începând cu anii '90 această temere să se evaporeze, cu toate că realitatea care o generase căpătase proporții fără precedent. Considerate învingătoarele Războiului Rece și hegemonul de necontestat al lumii în perioada post-Război Rece, SUA au uitat se pare lecția pe care le-o furnizase adversarul din perioada Războiului Rece și au căzut în cele din urmă victimă propriului succes, fiind solicitate să intervină în locuri tot mai dificil de gestionat în plan securitar, unde trupele sale au fost întâmpinate cu ostilitate crescândă. Așa se face că, la finele celui de-al doilea mandat al Administrației George W. Bush, pe fundalul războiului împotriva terorismului, al extinderii intervenționismului american la scară globală și al generării crizei financiare și economice globale, tema declinului puterii americane a reapărut, devenind un leitmotiv recurent în analizele curente consacrate SUA.

Regândirea, sub imboldul crizei financiar-economice la scară globală, a temeliei financiare a noii arhitecturi de putere, sub forma unui nou Bretton Woods sau Bretton Woods II, reevaluarea tabuului economic al „mâinii invizibile” ce gestionează eficient piețele, precum și re poziționările marilor actori pe arena politicii internaționale în cadrul G-20, se află azi în contrast deplin cu ceea ce se credea a fi, la începutul anilor '90, „momentul unipolar” american și „sfârșitul istoriei”, ca urmare a îmbrățișării (neo)liberalismului la scară planetară.

Noua ordine mondială, dacă va exista una, va fi mai degrabă una multipolară, o poliarchie care va reuni țările cele mai industrializate și puterile emergente ale lumii, între care un rol important îl va juca grupul BRIC (Brazilia, Rusia, India și China), confirmând astfel diagnoza despre declinul puterii SUA a lui Emmanuel Todd – cel care a prognozat, între primii (încă din 1976!), și declinul puterii sovietice, bazându-se exclusiv pe interpretarea datelor demografice.

Retrospectiv, renașterea conceptului de imperiu în perioada post- Război Rece și îmbrățișarea sa de către analiștii relațiilor internaționale fie cu referire la SUA, fie, mai recent, cu referire la Uniunea Europeană, pare a fi o consecință directă a prăbușirii entității imperiale sovietice.

Referitor la asemuirea Statelor Unite ale Americii cu un imperiu, în vreme ce Michael Hardt și Antonio Negri au văzut în ele *noul imperiu*⁶, Emmanuel Todd a văzut în ele *ultimul imperiu*, „un factor de dezordine internațională întreținând, acolo unde poate, incertitudinea și conflictul”⁷ pentru a-și masca declinul ineluctabil către statutul de mare putere între alte mari puteri ale lumii. La rândul său, Michael Mann a demonstrat că prin resursele sale militare, economice și politice reduse și inegale în raport cu imperiile anterioare, SUA sunt de natură a genera doar un *imperiu incoerent* și dezordine globală crescândă⁸. Nu în ultimul rând,

6 Michael Hardt și Antonio Negri, *Empire*, (Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts, London, England, 2000).

7 Emmanuel Todd, *Après l'empire. Essai sur la décomposition du système américain*, (Gallimard: Paris, 2002), 9.

8 Michael Mann, *Incoherent Empire*, (Verso: London, 2003).

fostul ambasador american în URSS, Jack Matlock, a argumentat faptul că sfârșitul Războiului Rece a redus mai degrabă decât a sporit puterea SUA și capacitatea sa de a conduce. Mitul conform căruia SUA au câștigat Războiul Rece a distorsionat politica externă a Administrațiilor Clinton și Bush-Cheney. El a condus la autoamăgirea că SUA nu are nevoie de aliați, organizații internaționale sau diplomație, ci poate domina lumea potrivit bunului plac folosindu-și puterea militară în mod unilateral. Odată cu dispariția amenințării sovietice, aliații au devenit mai puțin dispuși să accepte o conducere care părea tot mai mult că ignoră interesele lor, pe ansamblu rezultatul fiind o Americă slăbită⁹.

Referitor la Uniunea Europeană, o interesantă deși controversată *reconceptualizare a UE ca imperiu* a avansat Jan Zielonka. Modelul imperiului neomedieval propus de acesta este calat pe analogia dintre Uniunea Europeană lărgită de azi și Sfântul Imperiu Roman din Evul Mediu. Pentru Zielonka, modelul neomedieval se prezintă ca fundamental opus celui inaugurat de pacea de la Westphalia (1648). Dacă acesta din urmă înseamnă concentrarea puterii, ierarhie, suveranități și identități bine definite, granițe externe clare, impunere militară și îngrădire, modelul neomedieval înseamnă exact opusul său: autorități suprapuse, suveranități împărțite, aranjamente instituționale diversificate, identități multiple, granițe neclare și exportul legilor și modurilor de guvernare dinspre metropolă spre periferie¹⁰. În viziunea lui Zielonka, deși apărute ca reacție la statele naționale suverane ale Europei, instituțiile europene au prezervat caracteristici westphalice, întrucât acestora le-au fost conferite puteri asupra agriculturii și comerțului, anumite funcții sociale și chiar o anumită autoritate asupra politicii externe, de securitate și apărare. Diversitatea extraordinară a Europei lărgite ar impune însă schimbarea acestei paradigme și adoptarea uneia noi, adaptată noilor circumstanțe în care se dezvoltă construcția europeană după lărgirea UE, inspirată din modul cum a funcționat Sfântul Imperiu Roman în epoca medievală. Cu toate că reconceptualizarea lui Zielonka necesită o aprofundare atât teoretică, cât și pragmatică, argumentul său privitor la natura imperială neomedievală a UE nu poate fi ignorat.

Carierea prolifică pe care a cunoscut-o conceptul de imperiu în perioada post-Război Rece vorbește astfel nu doar despre reziliența unui concept, ci și despre impactul momentului 1989 asupra cadrului noțional și conceptual al științelor social-politice, în vreme ce destinul superputerilor sovietică și americană, la doar două decenii distanță una de cealaltă, despre destinul ineluctabil al oricărui imperiu, sintetizat de marele istoric și teoretician al relațiilor internaționale Jean-Baptiste Duroselle în titlul uneia din lucrările sale clasice – *Tous empire périta*¹¹.

Statalitatea independentă între principiile dominoului și bumerangului

În măsura în care au fost îndreptate (și) împotriva hegemoniei sovietice revoluțiile din 1989 au fost (și) secesioniste. Ele au contribuit atât la destrămarea dominației sovietice, cât și la crearea de noi state naționale independente în Estul, Sud-Estul și Centrul Europei (cu precădere în spațiile ex-sovietic și ex-iugoslav). Iată de ce adesea s-a spus despre ele că au fost (și) revoluții naționale, o „toamnă a națiunilor”.

⁹ Jack Matlock, *Superpower Illusions: How Myths and False Ideologies Led America Astray – and How to Return to Reality*, (Yale University Press, 2010).

¹⁰ Jan Zielonka, *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*, (Oxford University Press: Oxford, 2006), 15.

¹¹ Jean-Baptiste Duroselle, *Tous empire périta. Theorie des relations internationales*, (Armand Colin: Paris, 1992).

Evaluarea academică a moștenirii momentului revoluționar 1989 a fost covârșitor influențată de ceea ce s-a întâmplat ulterior în regiune, consolidându-se cadrul de referință conform căruia edificarea națională ar fi asociată într-o proporție covârșitoare cu naționalismul. Conflictele etnice și războaiele din fosta Iugoslavie, purificarea etnică și genocidul au întărit percepția conform căreia Estul Europei ar fi spațiul de manifestare al *naționalismului primordial*, spre deosebire de Vestul său, asociat manifestării *naționalismului instrumental*. În vreme ce condițiile emergenței celui dintâi ar fi existența unor comunități etnice și tribale vechi, care se luptă pentru dobândirea independenței politice și/sau exercitarea hegemoniei politice, condițiile apariției celui de al doilea ar fi edificarea statală, industrializarea și, în general, procesele modernizării.

Pe cale de consecință, spre deosebire de sintagma de „primăvară a națiunilor” (asociată revoluțiilor burghezo-democratice de la 1848), ce încapsula dimensiunea pozitivă a speranței de emancipare națională, cea omonimă de „toamnă a națiunilor” (asociată revoluțiilor din 1989) a sfârșit prin a avea o conotație negativă, menită a desemna o realitate – *naționalismul primordial* – de care ar trebui să ne temem, ca nu cumva natura sa potențial violentă să nu răbufnească sub forma purificării etnice și a genocidului.

În realitate, revoluțiile din 1989 au vizat mai degrabă independența statală decât naționalitatea. Multe din statele ce și-au proclamat independența de stat în intervalul 1989-1991 nu au existat înainte de acest moment istoric, iar cele care existaseră erau relativ noi și nu se puteau întemeia pe o tradiție istorică autentică. Oricum, chiar dacă existaseră într-o formă sau alta în secolul XX, statele devenite independente după 1989 rămâneau esențialmente noi cel puțin din unghiul de vedere al aspirației lor de a ființa ca state democratice și constituționale. Popularul slogan al „reîntoarcerii în Europa” încapsula, din acest punct de vedere, atât nevoia lor de a se *integra*, pe plan extern, în organizațiile și instituțiile comunității internaționale, cât și nevoia acestora de a *integra*, pe plan intern, minoritățile naționale supuse până atunci unor procese de asimilare.

Retrospectiv se poate afirma că perioada post-Război Rece nu a confirmat nici tendința către proiecte de reunificare național-statală (de tipul Serbia Mare, Albania Mare, etc, care, lăsând la o parte cazul aparte al Germaniei reunificate, au eșuat sau au fost în cele din urmă abandonate), dar nici tendința către statul civic, capabil să integreze și să acomodeze interesele minorităților naționale. Tendința care a reușit să se impună cu adevărat în arena vieții internaționale a fost cea către edificare statală bazată pe (cvasi)omogenitate etno-lingvistică, altfel spus către fragmentare statală, care a cunoscut materializarea pleneră în spațiul ex-iugoslav. Atunci când s-a încercat accelerarea artificială a acestei tendințe, aceasta s-a reîntors ulterior, ca un bumerang, împotriva intereselor celor care au inițiat-o în spațiul ex-sovietic. Recunoașterea de către SUA și UE – cu excepția a 5 state membre (Spania, Grecia Cipru, Slovacia, România) – a proclamării unilaterale a independenței provinciei Kosovo, s-a reverbat în spațiul ex-sovietic în contextul creat de războiul ruso-georgian din august 2008, prin recunoașterea unilaterală de către Federația Rusă a independenței provinciilor Nagorno-Karabagh și Osetia de Sud.

„Revoluția autolimitată” – o strategie pentru secolul XXI

Diversi autori au încercat să „fixeze” interpretarea revoluțiilor est-europene – sarcină deloc ușoară – în formule dintre cele mai diferite. Rând pe rând s-a vorbit despre „revoluție conservatoare” (Ernst Nolte), „revoluție liberală” (Ralph Dahrendorf), „revoluții postmoderne” (Agnés Heller și Ferenc Fehér) sau „revoluție imitativă” (Jürgen Habermas). *Majoritatea acestor sintagme au eșuat însă a*

pune în evidență tocmai strategia victorioasă urmată de societatea civilă pentru a se ajunge la deznodământul din 1989: „**revoluția autolimitată**”.

Departate de a aparține exclusiv istoriei, „**revoluția autolimitată**” reprezintă un concept și o practică viabile nu doar pentru realitățile postcomuniste, ci și pentru cele proprii erei globalizării. Noțiunea de „**revoluție autolimitată**” oferă o *dublă valoare adăugată – normativă și strategică*. Din punct de vedere normativ, ea introduce o nouă concepție asupra schimbării politice. Din punct de vedere strategic, ea oferă un instrument practic-acțional de lărgire a granițelor libertății în societăți democratice imperfecte, care manifestă tendința de anihilare efectivă a opoziției și de priverare a societății civile de instrumentele sale de autoorganizare și autoapărare, ceea ce ar echivala cu o nouă formă – fie ea și „soft”, înveșmântată în „haine democratice” –, dar nu mai puțin perfidă, de *dictatură*. Conceptul de *dictatură* este înțeles aici în sensul său clasic, postulat de Franz Neumann: „dominația unei persoane sau a unui grup de persoane ce-și arogă și monopolizează puterea în stat, exercitând-o fără constrângere”¹².

Societatea de masă actuală favorizează exclusiv perspectiva instrumentală asupra democrației care oferă, prin intermediul alegerilor (mai mult sau mai puțin) democratice, o legitimitate procedurală, legală, celor aleși. Sensul sociologic al legitimității, care impune menținerea deschisă a canalelor sociale de comunicare dintre conducători și conduși este cel mai adesea ignorat sau ocultat cu bună știință.

Conceptul est-european de societate civilă oferă nu doar perspectiva realizării acestei legitimități, dar și un posibil teren de reconciliere a liberalismului economic cu democrația politică, în condițiile în care atât piața liberă, cât și statul democratic, pot deveni cu adevărat mai puternice doar dacă există și o societate civilă puternică. *Teoria și practica „revoluției autolimitate”* oferă perspectiva materializării unui obiectiv major deopotrivă al schimbării politice și civismului: *cenzurarea de pe o platformă deopotrivă națională și transnațională a oricăror forme de corupție, clientelism, monism și autoritarism politico-ideologic ce manifestă tendința de a degenera în forme mascate de dictatură*.

Așa după cum a argumentat pertinent Jeffrey Goldfarb în incitanta sa carte *Politica lucrurilor mici: puterea celor fără putere în timpuri întunecate* (2007), „spații pentru practici democratice se constituie deopotrivă în democrații consolidate și emergente și în tiranii moderne și postmoderne”. Pentru a înțelege cum iau naștere și se dezvoltă mișcările ample pentru schimbare și opoziție la tiranie este necesar să înțelegem „micropolitica” interacțiunii umane. Astfel de mișcări pot apărea nu doar în contexte revoluționare, ci și în medii și contexte aparent inofensive (o cină privată, un cenaclu literar, o discuție într-o cafenea sau pe o rețea de socializare de pe Internet, etc). Iată de ce, alături de „lucrurile mari” care alcătuiesc politica mondială – proliferarea armelor de distrugere în masă, terorism, globalizare, etc –, ar trebui să dăm importanță și celor „mici”. *Politica lucrurilor mici* survine atunci când „oamenii se întâlnesc liber și discută unii cu alții ca egali, își relevă diferențele, își pun în evidență distincțiile și dezvoltă o capacitate de acțiune împreună”¹³. Indiferent de cât de opresivă devine „politica lucrurilor mari”, indivizii ce acționează în spații separate de cele ale statului, instituțiilor sau ideologiei oficiale pot dezvolta narațiuni alternative față de cele dominante și își pot cultiva propria versiune miniaturizată de societate civilă. Goldfarb arată că oamenii pot „trăi în adevăr” atunci când încetează să utilizeze limbajul oficial, „își extind masa de bucătărie” a comentariilor private în locuri susceptibile de a crea și forma

12 Franz Leopold Neumann, *The Democratic and the Authoritarian State: Essays in Political and Legal Theory*, (The Free Press: Glencoe, Ill., 1957), 233.

13 Jeffrey C Goldfarb, *The Politics of Small Things: The Power of the Powerless in Dark Times*, (University of Chicago Press: Chicago, 2007), 3,4.

un public și interacționează cu alte grupuri angajate în comportamente similare¹⁴. În spațiul virtual, „politica lucrurilor mici” își găsește un spațiu natural și predilect de manifestare în rețelele sociale și acțiunile mediate de siturile de Internet.

Goldfarb consideră că Internetul și spațiile publice autonome (chiar și cele virtuale) pe care acesta le poate genera sunt un instrument influent de cenzurare a exceselor globalizării și ale superputerilor. Paradoxal rămâne faptul că deși își fundamentează empiric „politica lucrurilor mici”, între altele, pe experiența „primăverii de la Praga” și revoluțiile est-europene din 1989 și subliniază că „în Polonia oamenii au acționat ca și cum erau liberi și o societate liberă a rezultat”¹⁵, Goldfarb nu menționează nicăieri teoria și practica „**revoluției autolimitate**”. Pe fond însă, „politica lucrurilor mici” nu reprezintă altceva decât o versiunea adaptată a „**revoluției autolimitate**” la contextul și realitățile concrete ale globalizării.

¹⁴ Goldfarb, *The Politics*, 8, 16, 47.

¹⁵ Goldfarb, *The Politics*, 69.